

GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ

Vivos voco kaip pageidaujamas epigrafas

Eugenijus Žmuida, *Disonansų būtis: Vinco Mykolaičio-Putino poezijos interpretacijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, 207 p., ISBN 978-9955-698-49-4

Disertacijos pagrindu parengtos Eugenijaus Žmuidos monografijos *Disonansų būtis* pavadinimas iš pirmo žvilgsnio apeliuoja į Vinco Mykolaičio-Putino poetinį ciklą „Disonansai“, lyg ir paversdamas tą reikšminę jauno poeto patirtį visos kūrybinės įsosenos epicentru. „Būtis“, mėgstamas Mykolaičio-Putino žodis („...patirdamas tolimą, / paslaptinę, / nesibaigiamąją, / vientisą būtį“ – eilėraštis „Tarp dviejų aušrų“), čia įteisinamas kaip sąmoningos Mykolaičio-Putino laikysenos pamatas, savotiškas jo poezijos gaubtas, nors skamba tarsi egzistencinė bendrybė. Tradicinis, į daugelį skambių vardų atremtas įvadas iš anksto nuteikia, jog monografijos stilius bus kiek egzaltuotas, funkcija apologetinė, metodologija neapibrėžta. Tačiau egzaltacija nebūtinai yra yda ar blogybė: kai kurie puikūs filosofo Arvydo Šliogerio tekstai taip pat drąsiai vadintini „egzaltuotais“. Kiek sudėtingiau apibrėžti tokio rašymo tikslą: regis, jis iškeliamas kaip poezijos interpretacijų intencija, tačiau įvade ilgokai kalbama apie filosofijos problemų painiavą – tol, kol imi abejoti tokiu kalbėjimu kaip simuliatyviu. Žinoma, literatūra vis labiau artėja filosofijos link, įsiurbdama ontologinę problematiką ir sinkretišką svarstymų „apie“ kategorijų sumišimą. Kai jau lyg ir priartėjama prie konkretybių („Putino kūrybos išskirtinis bruožas yra sutelktumas apie savąjį „aš“; p. 9), po keistoko bandymo „įrodyti“ Mykolaičio-Putino poezijos ontologškumą pagaliau atveriamas probleminis monografijos laukas: „Šioje knygoje nesistengiama aprėpti visos Putino poezijos – orientuojamasi į tris kardinalius aspektus: į Putino poezijos tekstais reiškiamą santykį su būtimi, būtybe ir nebūtimi.“ (*ibid.*). Visos Mykolaičio-Putino poezijos turbūt jau niekas neapreps: disertacijos vis dėlto rašomos ne kiekybinėms, o kokybinėms apžvalgoms. Autoriaus iškeltas uždavinys koreliuoja su filosofine ontologijos paradigmatica

(pavyzdžiui, Martino Buberio *Aš-Tu / Aš-Tai* sistema), tačiau tokia fundamentali užduotis monografijos tekste nevykdoma. Kita vertus, Žmuidos knyga gana vientisa, palyginti nagingai parašyta, nors kai kurie niuansai ne visai subtilūs. Skaitant labiausiai kliūna autoriaus kalba, teorijų „perpasakojimas“ neišvengiant subjektyvių interpretacijų, plikas referavimas, kai kurios asmeninių išvalgų išraiškos ir formuluotės. Bet savaip imponuoja mokslinis sąžiningumas, angažuotumas laiko patikrintoms vertybėms, konservatyvi tradicijos saugotojo pozicija, taip pat ir tarpdisciplininė įveika, humanitarinė filosofijos ir psichologijos panorama. Gerbtina autoriaus nuolanki mokiniška laikysena, sutelktas kalbėjimas apie pasirinktas problemas, konceptualus filosofinės lyrikos spektro išskaidymas. Monografija pristato charakteringus Mykolaičio-Putino lyrikos koncentrus, juos interpretuoja, sutelktai nagrinėja poezijos ir filosofijos santykį. Pradedama nuo „Tarp dviejų aušrų“, aprėpiami „Rūpintojėlis“, „Viršūnės ir gelmės“, „Vergas“, kiti iškilūs tekstai ir einama prie vėlyvosios Mykolaičio-Putino kūrybos. Tačiau griežto chronologinės apžvalgos principo nesilaikoma, gilinamasi daugiausia į ontologinių amžiaus idėjų ir Mykolaičio-Putino pasaulėvaizdžio sankirtas, bandomi skaityti ryškesnieji poezijos simboliai. Knyga, be abejo, svarbi ir reikalinga jau vien akademinio naratyvumo plėtojimui; ji papildo ir putinistikos lentyną, ir leidžia tikėtis kitų Žmuidos tyrimų, išnaudojant puikų laikmečio išmanymą. Tačiau šioje recenzijoje pirmiausia ketinu kreipti dėmesį į diskutuotinus aspektus. Problemų iškėlimas anaipol nereiškia, kad visa Eugenijaus Žmuidos studija vertinama negatyviai. Tiesiog mokomasi kritiškai skaityti, ko ir reikalautų akademinės recenzijos žanras.

Knygoje bene kiekvienas skyrius iš karto įrėminamas vienu, dviem, kartais net trimis epigrafais. Autoriui jie gal ir tampa lieptu į savo paties tekstą, skaitymo prieigų eksponavimu, nebylių kontekstų lipdyba. Tačiau skaitytojui ir suvokėjui toks mokyklinis autoritetų pritempimas kelia susierzinimą: nejaugi negalima be pasiramstymo titanų figūromis suręsti nuosavo frontono? Galų gale imi manyti, jog literatūrologas bijo atsiplėšti nuo „autoritetingo“ mąstymo ir pereiti į savarankišką. Jeigu disertanto įkvėpimą ir žadina vienas kitas Nietzsche's ar Platono sakiny, nebūtina spaudai rengiamoje knygoje juos palikti kaip darbo riboženklius. Nors kažkodėl įsivaizduoju, jog disertacija įkvėptai parašoma per gana trumpą laiką; vėliau jau sunku prie jos grįžti ir taisyti, kadangi sparčiai kinta ir idėjos, ir rašančiojo sąmonė, ir santykis su jau parašytu, senokai užbaigtu tekstu, – norisi jame palikti ir šiek tiek praėjusio laiko sentimentų.

Kitas nemažas *Disonansų būties* trūkumas – perdėm supaprastintas teoretikų referavimas, lyg jų idėjos būtų „atrandamos“ pačiam sau. Dar blogiau, kai tos idėjos nejučia interpretuojamos pritraukiant šiame kontekste itin egzotiškus psichoanalizės atstovus – Sigmundą Freudą ar Karlą Gustavą Jungą:

Nuo tokio valios akto išnarstymo į sudedamąsias dalis jau tik vienas žingsnis iki Sigmundo Freudo trimatės žmogaus psichikos truktūros. „Viršūnių ir gelmių“ ciklas, simboliais kalbantis apie asmenybės *viršūnes* bei *gelmes* ir tarp jų esantį vidurinįjį *aš*, tąsoma priešingų jėgų, visiškai arti Freudo modelio. „Įvade“ komanduojanči mintis – reiklaus superego balsas. Superego – idealas, kurį žmogus, jo ego, vis sąmonėjantis ir judantis didesnio individualizmo link („Tu būsi kaip Dievas“), nepripažįsta kompromisų. (p. 82)

Nesakau, kad tokia analizė negalima, tačiau įžvalga fragmentiška ir atsitiktinė, tuoj peršokama į kitus kontekstus, probėgšmiai paminimi Jurgis Baltrušaitis ir Friedrichas Nietzsche, kaip „sulimpantys“ dėmenys. Kitoje vietoje išsami išnaša, man regis, kiek vulgarizuotai ir šypsena keliančiai pasakoja apie psichoanalizę:

Kaip kiti intravertiški žmonės jaučia poreikį rašyti dienoraštį, taip Putinas juto poreikį rašyti eiles. Ši ontologinė būtinybė kreipia į psichoanalizę. „Ontologiniai pagrindai“ nėra sustingusi platforma (nors didžioji komponentų dalis, susijusi su žmogaus biologiskumu, lieka stabili), bet dialektiška bei dinamiška vienovė: žmogus keičiasi, nors visiškai atitrūkti nuo savęs negali. Jis „gyvena“, t.y. turi gyvybiškosios energijos, kurią realizuoja siekdamas tikslų. Schopenhaueris ir Nietzsche šią energiją vadino „valia gyventi“, Bergsonas – „élan vital“ (*gyvybės impulsu*), o Freudas ją siejo su iškrovos reikalaujančia seksualine energija, kuri kaupiasi ir stimuliuoja žmogų iš jo sąmonei nepavaldžių biologinių gelmių. Pasąmonės energija buvo vienas genialiausių Freudo atradimų, leidusių jam padaryti toli siekusių išvadų. (p. 108)

Dienoraščio rašymo poreikio konvertavimas į poezijos rašymą yra rizikingas; vargu ar sublimacija gali būti vienintelis atsakymas. Per psichoanalizę susiejami ypač romantizuojamas kūrybos suvokimas ir pasąmonės judesiai, nors tai visiškos priešybės: „Kūrimas yra dvasinis aktas, dvasios liepsna, kuri ‚plazda‘. Tai aukščiausia dvasinė būseną, nuskaidrinantis apšivalymas, menininko katarsis. Svarbu pabrėžti, jog eilėraštyje ši dvasia ‚veikia‘ chaose (psichoanalizė kaip

tik ir patvirtina ‚dvasingumo ir irracionalumo vienybē‘ [čia remiamasi Irenos Gaidamavičienės studija *Homo creator: Sąmonė ir būtis*, Vilnius: Technika, 1997, p. 38 – GK] ir nesutampa su lyriniu subjektu.“ (p. 121). Įtariu, kad nei Freudas, nei Jungas nesilaikė tokio jautraus santykio su kūrybos psichologija; iš to, ką jie šia tema rašė, niekaip negalėtum konstatuoti, jog pašąmoniniai impulsai draugauja su tauriu ir pozityviai kontroliuojamu dvasingumu.

Žmuida apskritai per dažnai vartoja žodį „genialus“, siedamas jį, matyt, su aukščiausiu kūrybinių žmogaus galimybių lygmeniu, tačiau redukuodamas jį ligi logikos žaismų atvejo (priešingai pasitelktų psichoanalitikų teorijoms). „Geras eilėraštis nedaug skiriasi nuo įdomios šachmatų partijos, kurioje daug įtampos, daug ‚genialių‘ ėjimų. Analizuoti poeziją – tai analizuoti kažkada įvykusią šachmatų partiją.“ (p. 18), – toks poezijos vertinimas turbūt ne tiek racionalistinis, kiek nevykusiai kūrybingas. Kita vertus, akademinės kalbos metaforizavimas artina autorių (bent jau jo paties matymo lauke) prie jo tyrinėjimų objekto, prie paties Mykolaičio-Putino metakalbos, polinkio poetizuoti *animus* išraiškas. „Lyrikos šedevrai moko matyti grožį.“ (p. 66) – šis skyrių pradedantis sakinytis skamba kaip neįgali didaktinė klišė; vėliau pereinama į gana subjektyvios estetikos pagrindų dėstymą – estetikos, atsiradusios „santykiyje su patirtimi“, kaip turbūt rašytų pats autorius. Beje, estetika šioje monografijoje vis dėlto yra stiprioji dalis, ji kuria kompozicijos struktūras, į ją atsiremiamą pristigus literatūrinių argumentų. Žmuidos knygos negalima skaityti nesusikaupus, neįsigilinus į Mykolaičio-Putino mąstymo lauką. Paprastai suvokėjas tekste mato vien jam aktualias idėjas, ideologinius konceptus; dirgikliai juos akimirksniu akcentuoja ir problemizuoja. Vis dėlto autoriaus regėjimo rakurso, kad ir mąslaus, skaitytojui, kad ir kas jis būtų – studentas ar pamokai besiruošiąs moksleivis (kolegos mokslininkai vis tiek skaitys kritiškiau), nereikėtų priimti kaip absoliučiai patikimo, o žvelgti į jį įtariai.

Žmuidai geriausiai pavyko išskleisti Nikolajaus Berdiajevo filosofiją ir nuosekliai ją pritaikyti. Tai stipriausia knygos vieta. Suprantama, Berdiajevo idėjos tolokai nuo Freudo, tačiau monografijos inkrustacijose šis teoretikas atrodo natūraliausiai, į jo palikimą įsiskaityta bene stropiausiai:

Asmenybės autorius gali būti tik pats žmogus, ir niekas kitas. [...] Filosofas išskiria tris sluoksnius: tai vergo sąmonė, despoto ir laisvo žmogaus. Berdiajevas daug rašė apie laisvę, kuri nėra lengvai pasiekiamą, lengvai išlaikoma. Laisvė yra siekiamybė, idealas ir uždavinys, kurį įvykdyti gali tik stiprios valios žmonės. Žymiai lengviau

pasiduoti autoritetui ir būti nelaisvėje, negu vienam nešti savo laisvės naš tą. Vergas ir valdovas, Berdiajevo teigimu, yra koreliatyviai tapatūs laisvės atžvilgiu: abu nelaisvi, abu priklausomi vienas nuo kito. Putino „Vergas“ yra tiesiog tobula Berdiajevo minčių laisvės tema meninė iliustracija. (p. 188–189)

„Vergo“ paralelė neatsitiktinė: knygoje šios poemos analizei skirtas visas skyrius, kuriame labiausiai kliūva gruboka kalba. Argi nebado akių sakiny: „Nerimą atpažinsime daugelyje Putino kūrinių, jį (ir temą, ir šaltinį) būtų galima pavadinti netgi baziniu.“ (p. 89)? Tačiau „bazinis nerimas“ nėra pats blogiausias rašytinio Žmuidos leksikono konstruktas; kur kas prasciau atrodo gana dažna banalybės apoteozė, tarkim, šioje pastraipoje:

Autentiškos būties klausimas yra bendražmogiška problema. Tik būdamas autentiškas žmogus išties būna. Putinui gyvenimas klostėsi taip, jog jam visą laiką šią problemą teko spręsti: išorinis pasaulis spaudė ir vertė gyventi neautentiškai – būti kunigu, kai kunigystė buvo svetima, būti tarybiniu rašytoju, kai viduje nebuvo jokio poreikio susieti save su politine ideologija. Eilėraštis „Rudenio naktį“ išryškina intuityvų modelį, kuris apėmė ir paties poeto gyvenimą: dieną gali būti tik su kauke, tai – tylinčiojo kaukė; naktį skausmingai išgyveni šią lemtį ir, suprasdamas autentiškos būties būtinybę, trokšti rasti jos erdvę – meilę ir kūrybą. (p. 74)

Atkreipčiau dėmesį į stilių – Žmuidos tekste sakiniai formuluojami kažkaip naiviai, ir ne vien dėl kalbinių klišių: „Putinas rašė sovietiniais griežtai ateistiniais laikais, net užuominų apie Dievą negalėjo būti, tačiau mintyse senstančiam poetui šis klausimas galėjo rūpėti, ir ši eilutė atveria galimybę interpretuoti finalinę eilėraščio mintį Buberio filosofijos šviesoje.“ (p. 174; kalbama apie eilėrašį „Į šventąją žemę“.) Galbūt toji negudri stilistika išryškėja dėl to, jog kalbama apie estetikos ar ideologijos, o ne literatūros dalykus. Žmuidą nesunku įtarti akiai adoraciniu santykiu su savo tyrimo objektu. Nuolat pabrėžiamas kilnumo motyvas vien dėl nekvestionuojamo autoriaus įsitikinimo skaitytojui gali sukelti abejonę: „Putinas kuria savo asmeninį kategorinį imperatyvą ir eilėraščių cikle pateikia putiniškosios asmenybės koncepciją. Žmogus yra atsakingas sau ir pirmiausia jis turi įvykdyti pareigą sau, kaip teigia ir Henri Bergson.“ (p. 87). Prie tokio teiginio nesunku pritraukti paties Mykolaičio-Putino intelektualinės biografijos ribų teoretiką Žmuidą. Beje, asmenvardžių rodyklėje esama korektūros klaidų.

Viktorijos Daujotytės studija *Lietuvių filosofinė lyrika* (Vilnius: Vaga, 1977), nagrinėjanti iš esmės tuos pačius klausimus, paminėta tik kartą, greičiausiai ven-giant konceptų kartojimo, steigiant savarankiškos recepcijos imperatyvą, nors kitomis šios autorės monografijomis remiamasi gana dažnai, ypač akcentuojant prielaidas fenomenologiniam mąstymui.

Būtina pagirti Žmuidą už atidų skaitymą ir literatūrinę klausą: gal tai tik „literatūrinė kabala“, kai poezijos refreną jis lygina su folkloro ritmika:

Tartum atsitiktinai į rūmus užklydusio pakeleivio motyvas pasipildo ir pasakos po-etika (patekimas į užburta karalystę), kurią patvirtina sakinių konstrukcija („Pažiū-rėsi – temsta akys nuo žydrumo, / Palytėsi – skamba tūkstančiai aidų“; plg. „Į kairę josi – žirgo neteksi, į dešinę josi – galvą padėsi“; Puškino: Идѣт направо – песнь заводит, / Налево – сказку говорит“). (p. 91)

Man asmeniškai gražiausias skaitymas ir yra tas, kuris atviras fenomeno-loginei patirčiai, laisvoms asociacijoms, sąmonės iššūkiams. Skaitant eilėraščio „Saulėleidžio Madona“ interpretaciją (p. 148) asociatyviai iškilo Juditos Vai-čiūnaitės *skersgatvių madonos*; Žmuida Saulėleidžio madoną vadina tragiškuoju *Stella Maris* atitikmeniu ir konstatuoja, jog tuo kontroversišku laikotarpiu My-kolaitis-Putinas grįžta prie asmeninės intymios lyrikos. Tas grįžimas Žmuidos tinkamai motyvuojamas, vėliau plėtojant *amžinojo moteriškumo* temą. Šis skyrius įpusėjus knygą lengviausiai skaitomas – gal dėl to, kad prie autoriaus kalbos pri-prasta, su stiliaus nelygumais susitaikyta.

Įtariai vertinčiau priešpaskutinės dalies teiginį, esą Mykolaitis-Putinas ne-rašė apie vaikystę:

Čia reikėtų atkreipti dėmesį, kad visoje Putino poezijoje ir net autobiografiniame romane „Altorių šešėly“ nėra net užsiminta apie vaikystę. Putinui vaikystė ne-palikusi jokio įspūdžio. Tai tuščias laiko tarpas. Daugybė poetų rašo apie vaikys-tę švenčiausiais žodžiais, Alfonsas Nyka-Niliūnas, tarkim, „rauda“ savo vaikystės kaip negrįžtamai prarasto Eldorado; Vytautas Mačernis nuolat mena savo senolę ir didelį vaikystės sodą, o Algimantas Mackus kankinasi, kad „vaikystė išaugo / į pikta, abejojančią sielą“. Putinas tartum neturi vaikiškos būties jautimo. Visas jo dvasinis lobis įgyjamas jaunystėje – iš čia neužmirštama būties pajauta ir visos didžiosios vizijos. (p. 180)

Pagirtinas išsiskaitymas į romaną, betgi apie vaikystę ir svarbiuosius jos patyrimus Mykolaitis-Putinas nemažai rašė savo autobiografiniuose tekstuose, „Atsiminimuose“ ir „Autobiografijos vietoje“; vis labiau grimzdamas į, Žmuidos pastebėjimu, jam būdingą savianalizę ir introspekciją. Vaikystės patyrimai ten aktualizuojami kaip pirmykštis pasaulio patyrimo jausmas; grįžtama į praėjusį laiką tiek, kiek tik siekia atmintis. Tų patyrimų atšvaitus, būties koncentrų žymes nesunku matyti ir Mykolaičio-Putino kūryboje.

Monografijos pabaigoje, kuri suręsta gana dailiai, su Sørenu Kierkegaard'u, Vladimiru Solovjovu, Karlu Gustavu Jungu ir kitais amžininkais, užplūstančiais tarsi blyškiaveidžių teoretikų minia, moksliskai „skaisčiam“ skaitytojui peršasi nekalta išvada, jog autoriaus nagrinėjama problematika anaip tol ne literatūrinė ir net ne filosofinė, o psichologinė:

Putinui, neišgyvenusiam vaikystės kaip didelės kūrybą stimuliuojančios emocijos, sunku buvo senatvėje „suvaikėti“. „Suvaikėti“ – vėl tapti nesavarankišku, nuo kitų priklausomu, – šito jis labai bijojo. Kūryba – iki paskutinės minutės jis norėjo likti rašančiu poetu – jam asocijavosi su savo individualumo teigimu. Putinas miršta kaip atkaklus jaunuolis. Toks jis norėjo būti, tokį matė save. Bet kitiems jis dar buvo ir Rūpintojėlis, saugojantis kitokią būtį, bei Atlantas, laikantis tikrų vertybių dangų. (p. 182)

Meninės kalbos požymių turintis apibendrinimas kiek neutralizuoja pretenziją į paviršutinišką psichologizavimą, bet vis tiek atrodo gana mokykliškai. Knyga užbaigiama Karlo Jasperso, Viktoro Emanuelio Franklio idėjų referavimu, tarsi kažkada šmėstelėjęs psichoanalizės rakursas įpareigotų visą turinį pavesti logoterapijos globai. Eklektiško teoretikų pertekliaus išpūdis leidžia manyti, jog dauguma iš jų buvo perskaityti mėgėjiškai; o pasvarstymai, kas būtų, jei Mykolaitis-Putinas būtų gyvenęs „sveikoje visuomenėje“; jau neišsitenka literatūros mokslo akiratyje: nei nuteikia viltingai, nei padeda sužadinti Mykolaičio-Putino asmens, kaip kultūros figūros, adoraciją (veikiau jai kenkia).

Perskaičius Eugenijaus Žmuidos knygą apėmė nusivylimas, kad apie literatūrą mes vis dar mąstome ir rašome XIX a. kategorijomis, laikydamiesi romantizuoto pseudomokslinio modelio, nepamiršdami mandagių reveransų ir nuolankių duoklių formaliems reikalavimams, manipuliudami abstrakcijomis ir verbalinėmis spekuliacijomis. Tai sakau be jokios antipatijos, pati esu linkusi

tuo sekti ir tokio modelio laikytis. Kitos humanitarinės disciplinos (deja, ne visos) iš šito „įstingusio“ romantizmo jau pamažu išsina, rizikuodamos atitrūkti nuo tradicijos, mokyklos, atsisakyti įprastinio naratyvo. Sunku teigti, jog toks eksperimentinis rizikavimas yra pranašesnis, tačiau jis neabejotinai progresyvesnis ir susijęs su intensyvesniais ieškojimais, – vadinasi, ir atradimais. Gera disertacija irgi yra kaip disonansas, nebūtinai sugriaunantis įprastą literatūros tiesų skambėjimą, tačiau bent jau nustebinantis dermių jungimo skirtingumu, netikėtu, gal kiek čaižiu efektu. Deja, „čaižumu“ šios monografijos nepakaltinsi – niekaip neišsprūstanti iš tradicinių rėmų, ji remiasi konservatyvia tradicija, yra parašyta kiek senamadiška akademinė kalba, kuri liūliuoja adresatą nuobodulingu skaitymu. Pasigendi šviežio oro, spartesnės kraujotakos, bravūriškų klaidų, kurios rodytų autorių drįsus rizikuoti, provokuoti, ryžtingiau žengti į „uždraustas“ teritorijas, atsispiriant ir išsivaduojant nuo visažinių kultūrinių autoritetų. Akivaizdu, kad Vinco Mykolaičio-Putino turbūt ilgėtasis, bet nesulauktas *Vivos voco* nuosaikijamam autoriui netapo epigrafu nei imperatyvu, kad ir darbinium. O epigrafas būtų visai atitikęs apologetinę autoriaus poziciją ir galbūt padėjęs priartinti adresatą prie gyvo žmogaus, o ne prie savęs paties, darbo vadovo ir kitų gynimo procedūroms reikalingų vertintojų. Tačiau humanistikos fenomenas yra tas, kad ne kiekviena disertacija čia skelbia mokslo atradimus ar naują mąstymo kryptį; jeigu ji pačiam autoriui tarnauja kaip lavinimosi ir savižinos priemonė, tai irgi yra jos vertė, kad ir neužregistruojama it šachmatų ėjimas. Perskaičius Eugenijaus Žmuidos knygą kilo impulsyvus noras grįžti prie paties Vinco Mykolaičio-Putino „Estetikos“ ir dar kartą ją skaityti. Turbūt tai vienas sveikiausių *Disonansų būties* efektų.